

CIVILINIO GINČO ŠALIŲ SUVOKTAS TEISĖJŲ ELGESIO TEISINGUMAS

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedros doktorantė
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 266 76 05
El. paštas: dovile.petkeviciute-barysiene@fsf.vu.lt

Gintautas Valickas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedros vedėjas profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP)
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 266 76 05
El. paštas: gintautas.valickas@fsf.vu.lt

Straipsnyje¹ analizuojamas civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjų elgesio teisingumas prieš prasidedant teismo procesui ir po teismo proceso, taip pat jo veiksniai: teisingumo lūkesčiai, teismo proceso metu patirtas teisėjo elgesio teisingumas, teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai ir ginčo šalių demografinės charakteristikos.

The article analyzes perceived fairness of judges' behavior before the start of the trial and after the court process of litigants and its factors: justice expectations, perceived fairness and emotions during the trial, emotions as well as demographic characteristics of litigants.

Įvadas

Justicijos tikslas – ne tik objektyviai ir teisingai išspręsti ginčą. Ginčas turi būti išspręstas taip, kad tiek jo sprendimą, tiek galutinį rezultatą abi ginčo šalys suprastų kaip teisingą. Todėl ir subjektyviojo (suvokto), ir objektyviojo teisingumo užtikrinimas yra vienodai svarbus justicijos tikslas². Suvoktam teisingumui daugiausiai dėmesio skiriama procedūrinio teisingumo tyrimuose. Procedūrinį teisingumą galima apibūdinti kaip ginčų sprendimo būdų arba procedūrų atitiktį tam tikriems standartams, kurie lemia, ar ginčo šalys supras tiek ginčo nagrinėjimą, tiek galutinį jo sprendimą kaip teisingą³. Nepaisant to, kad suvoktas procedūrinis teisingumas visada yra daugmaž subjektyvus, jo poveikis žmogaus savijautai, įsitikinimams ir elgesiui gali būti labai reikšmingas.

Įvairių šalių tyrėjai nagrinėja procedūrinį teisingumą jau beveik keturiasdešimt metų. Per šį laikotarpį sukaupiti tyrimų duomenys leidžia išskirti keletą svarbiausių veiksnių, nuo kurių priklauso

---

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-015/2013).

² JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.

³ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas <...>*, 2006.

taikomų ginčo sprendimo procedūrų vertinimas⁴: 1) galimybė ginčo šalims išsakyti savo nuomonę (apie problemą, situaciją ar įvykį prieš tai, kai teisėjas priims sprendimą); 2) teisėjo elgesio etiškumas (pagarbus ir mandagus elgesys); 3) teisėjo elgesio neutralumas (kuris rodo, kad sprenddamas ginčą teisėjas nesivadovauja subjektyviu požiūriu, savo simpatijomis, antipatijomis arba iš anksto suformuota nuomone); 4) pasitikėjimas teisėjo geranoriškumu (kuris atspindi įsitikinimą, kad teisėjas atsižvelgia į žmonių poreikius, interesus ar problemas, taip pat stengiasi jiems padėti); 5) teisėjo paaiškinimai arba ginčo šalių informavimas (ar teisėjas stengiasi žmonėms paaiškinti, ką reikia daryti vienu ar kitu atveju, kodėl imtasi konkrečių veiksmų arba kodėl buvo priimtas vienoks ar kitoks sprendimas); 6) apeliacijos galimybė (t. y. galimybė kreiptis į kitą teisėją, kad būtų pakeistas arba patikslintas, asmens manymu, neteisingas ar netikslus sprendimas); 7) ginčo nagrinėjimo procedūrų pastovumas (ar įvairiems žmonėms ir skirtingais laiko periodais teisėjai taiko tas pačias taisykles). Daugelio tyrimų rezultatai patvirtino, kad teisėjo elgesys, atitinkantis šiuos veiksnius, palyginti su jų neatitinkančiu, vertinamas kaip teisingesnis⁵. Šie veiksniai yra daugmaž universalūs, t. y. tipinėmis aplinkybėmis žmonės panašiai supranta procedūrinį teisingumą ir jį vertina remdamiesi tais pačiais bendrais principais, kad ir kokia būtų jų socialinė, kultūrinė ir teisinė aplinka, išsilavinimas (pvz., ar žmogus turi teisinį išsilavinimą, ar jo neturi), amžius, lytis arba etninė priklausomybė⁶. Kadangi pirmuosius tris veiksnius tyrėjai paprastai mini dažniausiai, todėl toliau jiems taip pat bus skiriama daugiausia dėmesio.

Civilinio ginčo šalių suvokto teisingumo modelis

Nors sukurta jau ne viena procedūrinio teisingumo teorija, aiškinanti, kokie taikomų procedūrų ypatumai lemia suvoktą teisingumą, tačiau daugeliui jų stinga visuminio požiūrio⁷. Pavyzdžiui, teisingumo teorija (angl. *fairness theory*) sukoncentruota į kognityvius procedūrinio teisingumo aspektus⁸, teisingumo euristicos teorija (angl. *fairness heuristic theory*) daugiausia dėmesio skiria aplinkybėms, kuriomis suvoktas teisingumas tampa svarbiausias (jos atstovai dažniausiai tiria galimybę ginčo ša-

⁴ LEVENTHAL, G. S. What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In *Social exchange: Advances in theory and research*. Ed. by K. J. Gergen, M. S. Greenberg, R. H. Wills. New York: Plenum Press, 1980, p. 27–55; LIND, E. A.; TYLER, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press, 1988; TYLER, T. R. *Why people obey the law*. Princeton: Princeton University Press, 2006; TYLER, T. R. Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 2000, Vol. 35 (2), p. 117–125; TYLER, T. R. What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law and Society Review*, 1988, Vol. 22, p. 301–355; TYLER, T. R.; HUO, Y. J. *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation, 2002; VERBURG, A.; SCHUELER, B. Procedural justice in Dutch administrative court proceedings. *Utrecht Law Review*, 2014, Vol. 10 (4), p. 56–72.

⁵ LIND, E. A.; TYLER, T. R. *The social psychology <...>*, 1988; LIND, E. A., et al. In the eye of the beholder: Tort litigants' evaluations of their experiences in the civil justice system. *Law & Society Review*, 1990, Vol. 24 (4), p. 953–996; LIND, E. A., et al. Perspective and procedural justice: Attorney and litigant evaluations of court procedures. *Social Justice Research*, 1990, Vol. 4 (4), p. 325–336; OHBUCHI, K.-I., et al. Procedural justice and the assessment of civil justice in Japan. *Law & Society Review*, 2005, Vol. 39 (4), p. 875–892; TYLER, T. R. The role of perceived injustice in defendants' evaluations of their courtroom experience. *Law & Society Review*, 1984, Vol. 18 (1), p. 51–74; TYLER, T. R. Social justice <...>, 2000, Vol. 35 (2), p. 117–125; TYLER, T. R. What is procedural justice <...>, 1988, Vol. 22, p. 301–355; TYLER, T. R., HUO, Y. J. *Trust in the law <...>*, 2002.

⁶ COHN, E. S.; WHITE, S. O.; SANDERS J. Distributive and procedural justice in seven nations. *Law and Human Behavior*, 2000, Vol. 24, p. 553–579; MORRIS, M. W.; LEUNG, K. Justice for all? Progress in research on cultural variation in the psychology of distributive and procedural justice. *Applied Psychology: An International Review*, 2000, Vol. 49, p. 100–132; OHBUCHI, K.-I., et al. Procedural justice <...>, 2005, Vol. 39 (4), p. 875–892.

⁷ BØGGILD, T.; PETERSEN, M. B. The evolved functions of procedural fairness: An adaptation for politics. In *The evolution of morality, evolutionary psychology*. Ed. by T. K. Shackelford, R. D. Hansen. London: Springer International Publishing, 2016, p. 250–252.

⁸ NICKLIN, J. M., et al. The importance of contextual variables when judging fairness: An examination of counterfactual thoughts and fairness theory. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 2011, Vol. 144, p. 128.

lims išsakyti savo nuomonę ir situacijos neapibrėžtumą)⁹, grupės įsitraukimo teorija (angl. *group-engagement model*) pabrėžia socialinį identiškumą ir tarpasmeninę sąveiką¹⁰. Be to, procedūrinio teisingumo veiksmų ir padarinių tyrimai dažnai apsiriboja tuo, kaip teisingumas yra vertinamas dabartiniu, konkrečiu momentu, neatsižvelgiant į asmens sukauptą patirtį ir įsitikinimus¹¹. Gauti duomenys rodo, kad tiesiogiai su teismais susidūrę žmonės, palyginti su nesusidūrusiais, teismų darbą ir visą teismų sistemą vertina skirtingai (pvz., tiesiogiai su teismais susidūrę asmenys prasčiau vertina teismų darbą ir išreiškia mažesnę pasitikėjimą teisine sistema)¹².

Minėtus teorinių perspektyvų ribotumus gali padėti įveikti Jones ir Skarllicki pasiūlytas dinaminis teisingumo vertinimo modelis¹³. Jo autoriai pažymi, kad kiekvieno sprendimą priimančio asmens (nagrįnėjamu atveju – teisėjo) elgesio suvoktas teisingumas, pirma, gali kisti, antra, šį pokytį galima prognozuoti. Remiantis šiuo modeliu galima sakyti, kad teisėjų elgesio teisingumo vertinimas iki teismo proceso turėtų paveikti su teisingumu susijusio įvykio (-ių) (angl. *justice-related event*) vertinimą. Šį įvykį galima apibūdinti kaip situaciją, kurioje teisėjo elgesys gali paveikti asmens tikslus¹⁴. Su teisingumu susijęs įvykis atspindi konkretų epizodą, kuris gali paskatinti teisėjo elgesio teisingumo vertinimą (šis vertinimas gali būti susijęs su vienu ar daugiau teisingumo tipų, pvz., procedūrinu, skirstymo ar sąveikos¹⁵). Teismo proceso metu su teisingumu susijusių įvykių gali būti daug: tai gali būti teisėjo elgesys ginčo šaliai teikiant prašymus, duodant paaiškinimus ir pan. Jei su teisingumu susijęs įvykis (-iai) atitiks asmens turėtus lūkesčius, tikėtina, kad jo vertinimas nepakis arba tie pokyčiai bus nedideli (palyginti su prieš teismo procesą turėtais teisingumo vertinimais)¹⁶. Tačiau jeigu minėtas įvykis (-iai) lūkesčių neatitiks, tikėtini teisėjo elgesio teisingumo vertinimo pokyčiai (palyginti su iki teismo proceso turėtais vertinimais). Teisingumo lūkesčiai (angl. *justice expectations*) – tai asmens sprendimas apie tai, ar jis patirs (ne)teisingumą tam tikroje būsimoje situacijoje (pvz., teismo posėdžio metu)¹⁷. Kitaip tariant, jei ginčo šalis iki teismo proceso tikėjosi, kad teisėjas elgsis daugmaž teisingai, ir teisėjo elgesys šiuos lūkesčius atitiko, tai jo nuomonė apie teisėjų elgesio teisingumą nepasikeis. Šiems teisėjų elgesio teisingumo vertinimams dar gali turėti įtakos ginčo šalių individualios charakteristikos. Galiausiai, teismo proceso metu suformuoti teisėjo elgesio teisingumo vertinimai gali paveikti teisėjų elgesio teisingumo vertinimus, kuriuos asmuo turėjo iki teismo proceso.

⁹ VAN DEN BOS K.; LIND, A. E. Fairness heuristic theory is an empirical framework: A reply to Árnadóttir. *Scandinavian Journal of Psychology*, 2004, Vol. 45, p. 266.

¹⁰ TYLER T. R.; BLADER S. L. The group engagement model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 2003, Vol. 7 (4), p. 359.

¹¹ JONES, D. A.; SKARLICKI, D. P. How perceptions of fairness can change: A dynamic model of organizational justice. *Organizational Psychology*, 2013, Vol. 3 (2), p. 153–154.

¹² SUN, I. Y.; WU, Y. Citizens' perceptions of the courts: The impact of race, gender, and recent experience. *Journal of Criminal Justice*, 2006, Vol. 34, p. 466; ROTTMAN, D. B. On Public Trust and confidence: Does experience with the courts promote or diminish it? *Court Review*, 1998, Vol 35, p. 18; HIGGINS, G. E.; WOLFE, S. E.; WALTERS, N. Sex and experience: Modeling the public's perceptions of justice, satisfaction, and attitude toward the courts. *American Journal of Criminal Justice*, 2009, Vol. 34, p. 118; LONGAZEL, J. G.; PARKER, L. S.; SUN, I. Y. Experiencing court, experiencing race: Perceived procedural injustice among court users. *Race and Justice*, 2011, Vol. 1 (2), p. 205; BENESH, S. C. Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*, 2006, Vol. 68, p. 698–699.

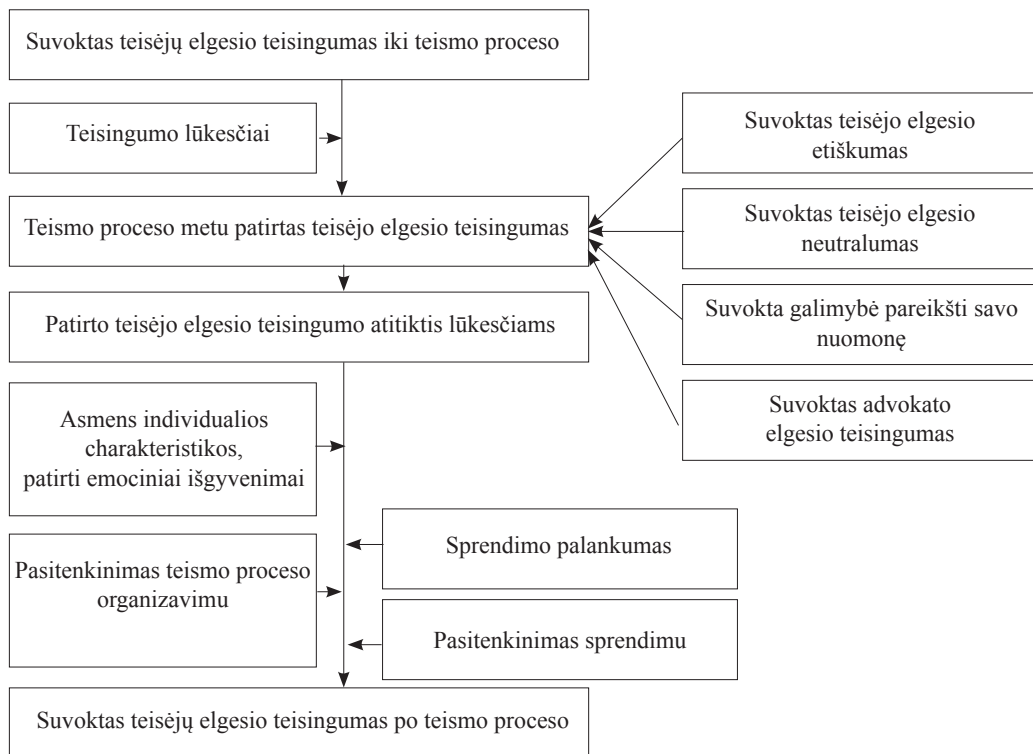
¹³ JONES, D. A.; SKARLICKI, D. P. How perceptions of fairness can change <...>, p. 138–160.

¹⁴ CROPANZANO, R., et al. Moral Virtues, Fairness Heuristics, Social Entities, and Other Denizens of Organizational Justice. *Journal of Vocational Behavior*, 2001, Vol. 58, p. 199.

¹⁵ JONES, D. A.; SKARLICKI, D. P. How perceptions of fairness can change <...>, p. 139.

¹⁶ JONES, D. A.; SKARLICKI, D. P. How perceptions of fairness can change <...>, p. 151–153.

¹⁷ BELL, B. S.; RYAN, A. M.; WIECHMANN, D. Justice expectations and applicant perceptions. *International Journal of Selection and Assessment*, 2004, Vol. 12, p. 25; BELL, B. S.; WIECHMANN, D.; RYAN, A. M. Consequences of organizational justice expectations in a selection system. *Journal of Applied Psychology*, 2006, Vol. 91(2), p. 455; RODELL, J. B.; COLQUITT, J. A. Looking ahead in times of uncertainty: The role of anticipatory justice in an organizational change context. *Journal of Applied Psychology*, 2009, Vol. 94 (4), p. 991.

1 pav. Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo modelis

Mūsų manymu, papildytas dinaminis teisingumo vertinimų modelis (žr. 1 pav.), kuris apima teisingumo vertinimus iki teismo proceso, teismo proceso metu ir po teismo proceso, gali padėti paaiškinti, kaip formuojasi civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo elgesio teisingumas.

Kaip matyti iš 1 paveikslė pateikto modelio, išskiriama keletas veiksnių, galinčių paveikti suvoktą teisėjų teisingumą po teismo proceso. Visų pirma tai ginčo dalyvio suvoktas teisėjų elgesio teisingumas, suformuotas iki teismo proceso (pvz., asmuo gali manyti, kad teisėjai elgiasi ir priima sprendimus neteisingai). Antras svarbus veiksnys – teisingumo lūkesčiai (kaip elgsis teisėjas, nagrinėsiantis bylą, ir kokią sprendimą jis priims). Duomenų apie teisingumo lūkesčių vaidmenį, vertinant suvoktą teisingumą atsižvelgiant į teisės sistemos kontekstą, stinga, tačiau teisingumo tyrimai organizacijose rodo, kad aukštesnius teisingumo lūkesčius turėję asmenys patirtą teisingumą vertino geriau¹⁸. Tai leidžia kelti prielaidą, kad suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso ir suformuoti teisingumo lūkesčiai kartu gali paveikti trečiąjį modelio veiksnių – teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą. Kita vertus, teismo proceso metu patirtą teisingumą lemia svarbiausi procedūrinio teisingumo veiksniai – suvoktas teisėjo elgesio neutralumas, etiškumas ir galimybė pareikšti savo nuomonę. Šie veiksniai dar yra papildyti suvoktu advokato elgesio teisingumu, nes advokatai atlieka svarbų vaidmenį, padėdami ginčo šalims teismo proceso metu išreikšti savo poziciją (sau atstovaujančioms šalims dažnai trūksta žinių, kas vyks proceso metu, kokią informaciją būtina pateikti teismui ir pan.)¹⁹, advokato elgesys yra svarbus vertinant civilinio ginčo sprendimo procedūrų teisingumą²⁰, be to, su-

¹⁸ BELL, B. S.; RYAN, A. M.; WIECHMANN, D. Consequences of <...>, p. 461.

¹⁹ BELL, E. Judges, fairness and litigants in person. *Judicial Studies Institute Journal*, 2010, Vol. 1, p. 2–5.

²⁰ LIND, E. A., et al. In the eye of the beholder <...>, p. 987.

voktas advokato elgesio teisingumas skatina suvoktą teismų sistemos teisingumą²¹. Ketvirtas modelio dėmuo – patirto teisėjo elgesio teisingumo atitiktis turėtiems lūkesčiams. Galima tikėtis, kad tada, kai teismo proceso metu patirtas teisingumas labiau atitiks lūkesčius, teisėjų elgesio teisingumo vertinimai po teismo proceso bus geresni. Galiausiai, konkretaus teisėjo elgesio teisingumo atitiktis lūkesčiams ir visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimo (po teismo proceso) ryšį gali paveikti individualios ginčo šalių charakteristikos (pvz., lytis²²), teismo proceso metu patirti emociniai išgyvenimai²³, byloje priimto sprendimo palankumas ir pasitenkinimas šiuo sprendimu²⁴, taip pat pasitenkinimas teismo proceso organizavimu (pvz., jo trukme)²⁵.

Taigi šiame modelyje numatoma, kaip gali būti subjektyviai vertinamas teisėjų elgesio teisingumas. Kita vertus, galima kalbėti apie tai, kiek teisėjų elgesys objektyviai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Veiksniai, nuo kurių priklauso, ar teisėjas elgsis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus, gali būti įvairūs. Mūsų anksčiau gauti duomenys rodo, kad teisėjo polinkis elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus priklauso nuo to, kaip tie reikalavimai suformuluoti procesiniame įstatyme²⁶. Galima sakyti, kad civilinio proceso įstatymo pagrindą sudaro procedūrinio teisingumo reikalavimus atitinkančios teisminės procedūros²⁷. Tam tikros šio įstatymo normos tiesiogiai reglamentuoja teisėjo elgesį ir kelia reikalavimus, kurie sutampa su procedūrinio teisingumo reikalavimais. Tokiais atvejais galima konstatuoti, kad procedūrinio teisingumo reikalavimus atitinkantis teisėjo elgesys yra tiesiogiai reglamentuotas įstatymo (pvz., būtinumas išaiškinti ginčo šalims jų teises bei pareigas išplaukia ir iš procedūrinio teisingumo principų (informavimo, aktyvaus dalyvavimo, rungimosi), ir iš civilinio proceso įstatymo normų. Tai reiškia, kad minėtais atvejais teisėjas neturi diskrecijos pasielgti ne pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus²⁸. Kita vertus, yra nemažai tokių situacijų, kurių įstatymas nereglamentuoja (taigi tada teisėjas turi pasirinkimą²⁹). Tokiais atvejais teisėjas gali elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus skatinamas teisėjo etikos ir dogminės teisės normų (pvz., procesinės teisės literatūroje nemažai rašoma apie teismo proceso viešumą, atvirumą, aiškumą, būtinumą užtikrinti aktyvų ginčo šalių dalyvavimą). Be to, nors tam tikrais atvejais įstatymas ir nereglamentuoja teisėjo elgesio, tačiau procedūrinio teisingumo reikalavimus atitinkantis elgesys gali logiškai kilti iš jo³⁰. Pavyzdžiui, civilinio proceso įstatyme nustatyta, kad teisėjas turi išaiškinti ginčo šaliai jos teises (jeigu ji veda bylą be advokato pagalbos)³¹. Tačiau įstatyme nereikalaujama iš teisėjo, kad jis įsitikintų, ar ginčo šalis iš tikrųjų suprato išaiškinimą. Tarkim, jeigu teisėjas praneša ginčo

²¹ FARLEY, E.; JENSEN, E.; REMPEL, M. Improving courtroom communication: A procedural justice experiment in Milwaukee. 2014, p. 28 [žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.courtinnovation.org/sites/default/files/documents/Improving%20Courtroom%20Communication.pdf>>

²² HIGGINS, G. E.; WOLFE, S. E.; WALTERS, N. Sex and experience <...>, p. 128.

²³ BARSKY, A.; KAPLAN, S. A.; BEAL, D. J. Just feelings? The role of affect in the formation of organizational fairness judgments. *Journal of Management*, 2011, Vol. 37 (1), p. 251.

²⁴ OHBUCHI, K.-I., et al. Procedural justice <...>, p. 887.

²⁵ BUCKLER, K.; CULLEN, F. T.; UNNEVER, J. D. Citizen assessment of local criminal courts: Does fairness matter? *Journal of Criminal Justice*, 2007, Vol. 35, p. 524.

²⁶ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, 2006; VALICKAS, G.; JUSTICKIS, V.; VANA-GAITĖ, K.; VOROPAJ, K. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsauogos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

²⁷ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas* <...>, 2013.

²⁸ LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19 (4), p. 1349; BAKŠEVIČIENĖ, R. Diskrecija vykdant teisėkūrą Lietuvoje. *Teisė*, 2014, nr. 90, p. 20.

²⁹ LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ <...>, 2012, p. 1351; BAKŠEVIČIENĖ, R. Diskrecija vykdant <...>, 2014, p. 26.

³⁰ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, 2006; BAKŠEVIČIENĖ, R. Diskrecija vykdant <...>, *Teisė*, 2014, t. 90, p. 19.

³¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.

šaliai apie jos teises (nors ji jų nesupranta arba supranta neteisingai), tai formaliai teisėjas įvykdo įstatymo reikalavimą. Tačiau logiškai iš šios situacijos matyti, kad teisėjas turėtų įsitikinti, jog ginčo šalis teisingai ir iki galo suprato savo teises. Galiausiai, teisėjui turėtų būti svarbu ne tik tai, kiek jo elgesys atitinka įstatymo nuostatas. Jam taip pat gali būti svarbu ir tai, ar proceso dalyviai supranta jo elgesį kaip teisingą. Teisėjas negali neatsižvelgti į proceso dalyvių bei visuomenės atstovų nuomonę ir reakcijas. Visa tai gali skatinti teisėją elgtis taip, kad jo elgesys būtų vertinamas kaip teisingas. Mūsų gauti rezultatai (baudžiamojame justicijoje) rodo, kad kai bylų teismo nagrinėjimo situacijos yra reglamentuotos įstatymiškai, palyginti su tomis, kurių įstatymas tiesiogiai nereglamentuoja, teisėjų elgesys daug labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus³². Šie duomenys leidžia kalbėti apie tai, kad teisėjai yra „formalistai“ ir daugiausia dėmesio skiria vykdyti „įstatymo raidę“, o mažiau vadovaujasi įstatymo dvasia. Tiesa, gauti duomenys rodo, kad ir tiesioginis teisinis reglamentavimas ne visada pasiekia tikslą – tam tikrais atvejais teisėjai nevykdo net ir detalių procesinio įstatymo reikalavimų (dažniausiai tokie įstatymo „supaprastinimai“ yra susiję su proceso dalyvių teisių išaiškinimu)³³.

Kartu reikia pasakyti, kad nors žmonės dažniau susiduria su teismais dėl civilinės teisės klausimų, o ne dėl baudžiamojame įstatymo pažeidimų (pvz., 2015 metais Lietuvoje pirmosios instancijos teismuose gauta 19 358 baudžiamosios ir 206 127 civilinės bylos³⁴, o 2014 metais – 18 963 baudžiamosios ir 198 639 civilinės bylos³⁵), kol kas suvoktas teisėjų elgesio teisingumas daugiausiai buvo nagrinėjamas baudžiamajame procese. Kai kuriuose mokslininkų darbuose į tyrimo imtį yra įtrauktos ir civilinio ginčo šalys³⁶, tačiau tik keliuose iš jų civilinio ginčo šalys yra pagrindiniai tyrimo dalyviai³⁷. Vienas iš pirmųjų teisingumo tyrimų civilinėje justicijoje, kuris buvo atliktas dar XX amžiaus 9 dešimtmetyje, atskleidė, kad ginčo šalys ne visada teisingai numato, kas vyks civilinio proceso metu, tačiau joms yra svarbus tiek teisėjo elgesio, tiek priimamo sprendimo teisingumas³⁸. Kitų tyrimų rezultatai parodė, kad ginčo šalių suvoktas teisėjo elgesio teisingumas yra susijęs su pagarbiu ir mandagiu teisėjo elgesiu, jo neutralumu, taip pat žmonėms suteikta galimybė išsakyti savo nuomonę³⁹. Taigi atliktų tyrimų rezultatai patvirtino, kad civilinio ginčo šalims (kaip ir baudžiamojame proceso dalyviams) yra svarbus suvoktas teisėjo elgesio ir priimamo sprendimo teisingumas, taip pat išskirti svarbiausi procedūrinio teisingumo veiksniai.

Lietuvoje jau atlikta nemažai procedūrinio teisingumo tyrimų baudžiamojame justicijoje: pvz., nagrinėta teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams⁴⁰, teismo posėdžių dalyvių įstatymų, teisėsaugos institucijų ir pareigūnų elgesio vertinimai⁴¹, suvokto teisingumo ir asmenybės

³² JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, 2006; VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas* <...>, 2013.

³³ Ten pat.

³⁴ Nacionalinė teismų administracija. *2015 metų teismų statistikos ataskaita* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>.

³⁵ Nacionalinė teismų administracija. *Teismų veiklos apžvalga* (2014) [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/03/2014_teismu_veiklos_apzvalga_pdf>.

³⁶ LONGAZEL, J. G.; PARKER, L. S.; SUN, I. Y. *Experiencing court, experiencing race* <...>, 2011.

³⁷ OHBUCHI, K.-I.; et al. *Procedural justice* <...>, 2005; LIND, E. A., et al. *In the eye of the beholder* <...>, 1990; LIND, E. A., et al. *Perspective and Procedural Justice* <...>, 1990; O'BARR, W. M.; CONLEY, J. M. *Lay expectations of the civil justice system. Law & Society Review*, 1988, Vol. 22, No. 1, p. 137–162.

³⁸ O'BARR, W. M.; CONLEY, J. M. *Lay expectations* <...>, p. 159.

³⁹ LIND, E. A., et al. *Perspective and procedural justice* <...>, p. 335; LIND, E. A., et al. *In the eye of the beholder* <...>, p. 979; OHBUCHI, K.-I., et al. *Procedural justice* <...>, p. 889.

⁴⁰ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, 2006; VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas* <...>, 2013.

⁴¹ VALICKAS, G.; VANAGAITĖ, K. *Teismo posėdžio dalyvių įstatymų, teisėsaugos institucijų ir pareigūnų elgesio vertinimai. Teisė*, 2013, t. 88, p. 53–72.

bruožų ryšiai⁴², nusikaltimų aukų suvoktas teisėjo elgesio teisingumas⁴³ ir pan. Tačiau civilinio ginčo šalių suvoktas teisėjo elgesio teisingumas dar tik pradėdamas tirti, pvz., analizuojamas mūsų šalies teisminio civilinės bylos nagrinėjimo sutapimas su procedūrinio teisingumo reikalavimais⁴⁴, taip pat vertinami teisėjų elgesio su civilinio ginčo šalimis ypatumai⁴⁵.

Atsižvelgiant į iki šiol sukauptus įvairių tyrėjų duomenis, buvo išskirti tokie tyrimo tikslai: 1) įvertinti civilinio ginčo šalių suvoktą teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso, teismo proceso metu ir po teismo proceso; 2) patikrinti pasiūlytą civilinio ginčo šalių suvokto teisingumo modelį (nustatyti tam tikrų modelio veiksmų sąsajas).

Tyrimo dalyviai

Iš viso buvo apklaustas 151 asmuo, iš jų 115 (77,6 proc.) dalyvavo teismo procese kaip ieškovai, 34 (22,5 proc.) – kaip atsakovai (2 tiriamieji savo vaidmens nenurodė). Tyrime dalyvavo 60 (39,7 proc.) vyrų ir 86 (57 proc.) moterys (5 asmenys savo lyties nenurodė), tiriamųjų amžius nuo 19 iki 73 metų (M = 39,06 m., SD = 11,73, 10 tyrimo dalyvių savo amžiaus nenurodė). 107 (70,9 proc.) asmenys nurodė, kad yra įgiję aukštąjį, 11 (7,3 proc.) – aukštesnįjį, 23 (15,2 proc.) – vidurinį, 1 (0,7 proc.) – pagrindinį, 2 (1,4 proc.) – pradinį išsilavinimą (7 asmenys savo išsilavinimo nenurodė). 54 (35,8 proc.) tyrimo dalyvių nurodė, kad yra vedę / ištekęsios, 51 (33,8 proc.) – išsiskyręs (-usi), 35 (23,2 proc.) – nevedę / netekęsios, 4 (2,6 proc.) pažymėjo „kita“ (7 asmenys savo šeiminio statuso nenurodė). 71 tyrimo dalyvis (47 proc.) dalyvavo civilinėje byloje, kylančioje iš šeimos teisinių santykių, 52 tyrimo dalyviai (34,4 proc.) – su prievolių teise susijusiose bylose, 8 (5,3 proc.) – dėl paveldėjimo, 7 (4,6 proc.) – dėl darbo teisinių santykių, 3 (2 proc.) – byloje, kylančioje iš daiktinių teisinių santykių, po 1 ginčo šalį (0,7 proc.) – byloje dėl juridinių asmenų ir nagrinėjamoje ypatingosios teisenos tvarka (8 asmenys bylos pobūdžio nenurodė).

Tyrimo metodai

Civilinio ginčo šalių suvoktam teisėjų elgesio teisingumui įvertinti sukurtas Civilinio ginčo šalių suvokto teisėjų elgesio teisingumo klausimynas, jis buvo parengtas remiantis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksu, Civiliniu kodeksu, taip pat ankstesniais Lietuvoje atliktais suvokto teisingumo tyrimais⁴⁶. Klausimyną sudaro 110 klausimų, tačiau toliau analizuojamos tik tos klausimyno dalys, kurios apima šiame straipsnyje nagrinėjamus konstruktus:

- 1) suvoktą teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso (nors ginčo šalių buvo klausiama apie teisėjų elgesio ir priamųjų sprendimų teisingumą atskirai, tačiau, remiantis Lind ir bendraautorių (2001)⁴⁷ siūlymu, šios dvi teisingumo rūšys buvo sujungtos į vieną);

⁴² ČUNICHINA, K.; VALICKAS, G.; JUSTICKIS, V. Teisėjo elgesio, priimto sprendimo teisingumo vertinimų ir asmenybės bruožų sąsajos. *Socialinių mokslų studijos*, 2014, t. 6 (1), p. 177–196.

⁴³ ČUNICHINA, K. *Nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo elgesio teisingumas*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

⁴⁴ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas <...>*, 2013.

⁴⁵ Projekto „Teisėjų elgesio ir įvaizdžio socialinė percepcija“ ataskaita. Projekto vadovas G. Valickas. Vilnius, 2015; PETKEVIČIŪTĖ-BARYSIENĖ, D.; VALICKAS, G. Procedural justice in civil court hearings. In *Linking technology and psychology: Feeding the mind, energy for life*: The 14th European congress of psychology, abstract book [interaktyvus]. Milan, 2015, p. 1493 [žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.ecp2015.it/wp-content/uploads/2015/07/ECP-2015-Abstract-Book_upd27jul1.pdf>; PETKEVIČIŪTĖ-BARYSIENĖ, D., et al. Teisėjų elgesys su civilinio ginčo šalimis. Iš *Ieškoti, atrasti, dalintis: Lietuvos psichologų kongresas*. Vilnius, 2015, p. 67.

⁴⁶ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas <...>*, 2006; VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas <...>*, 2013.

⁴⁷ LIND, E. A. Fairness heuristic theory: Justice judgments as pivotal cognitions in organizational relations. In *Advances in organizational justice*. Ed. by M. S. Greenberg, R. Cropanzano. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001, p. 84.

- 2) teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą (jis apima suvoktą teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio ir byloje priimto sprendimo teisingumo vertinimus; toliau patirtas teisėjo elgesio teisingumas);
- 3) suvoktą teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso;
- 4) teisingumo lūkesčius (susijusius su teisėjo, nagrinėsiančio bylą, elgesiu ir sprendimu byloje);
- 5) suvoktą teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio etiškumą;
- 6) suvoktą teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio neutralumą;
- 7) suvoktą galimybę pareikšti savo nuomonę.

Suvoktam teisėjų elgesio teisingumui įvertinti iki teismo proceso ir po teismo proceso kiekvienu atveju buvo pateikiami 2 klausimai (taikyta 5 balų vertinimo skalė, kur 4 reiškia geriausią įvertinimą (visiškai teisingai), 2 – neutralų (nei teisingai, nei neteisingai), o 0 – blogiausią (visiškai neteisingai)). Patirtam teisėjo elgesio teisingumui įvertinti skirti 3 klausimai (taikyta minėta 5 balų skalė). Teisingumo lūkesčiams įvertinti skirti 2 klausimai, pvz., „Kokius lūkesčius Jūs turėjote dėl Jūsų byloje būsimo sprendimo teisingumo prieš prasidedant teismo procesui? (taikyta 5 balų vertinimo skalė).

Suvoktas teisėjo, nagrinėjusio bylą, elgesio etiškumas, neutralumas ir galimybė pareikšti savo nuomonę buvo matuojami, tiriamųjų prašant įvertinti konkrečius teisėjo elgesio požymius (pvz., „Ar teisėjas buvo pakėlęs balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą bylos nagrinėjimo metu?“) Teisėjo elgesio neutralumui įvertinti buvo skirti 5 klausimai, etiškumui – 4, galimybei pareikšti savo nuomonę – 4 (atsakydami į šiuos klausimus, tyrimo dalyviai turėjo pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų, pvz., „elgėsi nešališkai“ arba „elgėsi šališkai“).

Tyrimo dalyvių taip pat buvo prašoma nurodyti, kokius emocinius išgyvenimus jie patyrė teismo proceso metu, ar byloje priimtas sprendimas buvo jiems palankus, ir įvertinti savo pasitenkinimą priimtu sprendimu.

Siekiant patikrinti klausimyno validumą⁴⁸, atlikta patvirtinamoji faktorių analizė, naudojant MPLUS V6 programą. Teorinio modelio tinkamumas duomenims buvo tikrinamas remiantis šiais dažniausiai taikomais rodikliais⁴⁹: Chi kvadrato statistika (χ^2), lyginamuoju vidinio suderinamumo indeksu (angl. *Comparative Fit Index*, CFI), Tucker-Lewis indeksu (angl. *Tucker-Lewis Index*, TLI) ir kvadratine šaknimi iš vidutinės aproksimacijos paklaidos (angl. *Root Mean Square Error of Approximation*, RMSEA). Tikrinta, ar klausimyną sudaro 9 faktoriai: 7 atspindintys anksčiau išvardytus konstruktus, taip pat patirto teisėjo elgesio teisingumo atitikties lūkesčiams ir advokato elgesio teisingumo vertinimo. Atlikus patvirtinamąją faktorių analizę paaiškėjo, kad modelis duomenims puikiai tinka: $\chi^2 = 483,921$, $df = 428$, $p = 0,0317$, $\chi^2 / df = 1,1$, RMSEA = 0,029, CFI = 0,963, TLI = 0,957. Visų klausimų faktorinės apkrovos svyruoja nuo 0,446 iki 0,981.

Kiekvienam faktoriui priskirti klausimai buvo sujungti į atitinkamas skales, kurių įvertinimai buvo apskaičiuojami susumuojant atsakymų į skalės klausimus įverčius. Pavyzdžiui, suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso skalė yra sudaryta iš dviejų klausimų, atsakymai į kuriuos vertinami balais nuo 0 iki 4 (4 reiškia geriausią įvertinimą, o 0 – prasčiausią). Taigi geriausias galimas teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso įvertinimas yra 8, o prasčiausias – 0. Sudarytų skalių vidiniam suderintumui įvertinti taikytas Cronbach'o alfa koeficientas. Septynių klausimyno skalių vidinio suderintumo koeficientai viršija rekomenduojamą 0,7 ribą⁵⁰. Dviejų skalių⁵¹ Cronbach'o alfa koeficientai nesiekia 0,7, bet viršija 0,55 ribą, kuri taip pat gali būti laikoma priimtina⁵².

⁴⁸ PAKALNIŠKIENĖ, V. *Tyrimo ir įvertinimo priemonių patikimumo ir validumo nustatymas*. Metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 30.

⁴⁹ JACKSON, D. L.; GILLASPY, JR., J. R.; PURC-STEPHENSON, R. Reporting practices in confirmatory factor analysis: An overview and some recommendations. *Psychological Methods*, 2009, Vol. 14 (1), p. 14.

⁵⁰ SCHMITT, N. Uses and abuses of coefficient Alpha. *Psychological Assessment*, 1996, Vol. 8 (4), p. 351.

⁵¹ Suvokto teisėjų teisingumo iki teismo proceso skalės Cronbach'o $\alpha = 0,655$, teisingumo lūkesčių skalės $\alpha = 0,554$.

⁵² SCHMITT, N. Uses and abuses <...> p. 353; TAVAKOL, M.; DENNICK, R. Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2011, Vol. 2, p. 54.

Skalių duomenų pasiskirstymo normalumas vertintas pasitelkiant asimetrijos (angl. *skewness*) koeficientus ir betrendžio kvantilinio grafiko (angl. *detrended Q-Q plot*) nuokrypius. Asimetrijos koeficientai, patenkantys į intervalą nuo -2 iki +2, o betrendžio kvantilinio grafiko nuokrypiai, patenkantys į intervalą nuo -1 iki 1, rodo, kad duomenys yra pakankamai normaliai pasiskirstę⁵³. Duomenų pasiskirstymo normalumo analizė parodė, kad visos skalės, išskyrus suvokto teisėjo elgesio etiškumo, įvykdo minėtus reikalavimus (etiškumo skalė buvo transformuota⁵⁴, paskui minėtieji normalumo rodikliai pagerėjo ir taip pat atitiko reikalavimus). Visi tyrimo duomenys buvo analizuojami naudojant IBM SPSS 23 statistinį programinį paketą.

Rezultatai

Pirmiausia pateikiami visų analizuojamų klausimyno skalių įverčių vidurkiai, standartiniai nuokrypiai⁵⁵, minimalios ir maksimalios reikšmės (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso ir po teismo proceso, patirto teisėjo elgesio teisingumo, teisingumo lūkesčių, suvokto teisėjo elgesio neutralumo, etiškumo ir galimybės išreikšti savo nuomonę įverčiai

Skalės	M	SD	Didžiausias galimas įvertinimas	Mažiausias galimas įvertinimas
Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso	5,91	1,26	8	0
Patirtas teisėjo elgesio teisingumas (teismo proceso metu)	8,70	2,71	12	0
Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas po teismo proceso	5,60	1,84	8	0
Teisingumo lūkesčiai	6,83	1,00	8	0
Suvoktas teisėjo elgesio neutralumas	4,60	1,60	6	0
Suvoktas teisėjo elgesio etiškumas	3,34	1,06	4	0
Suvokta galimybė pareikšti savo nuomonę	5,10	1,31	6	0

Kaip rodo pateikti duomenys, tiek visų teisėjų bendrai, tiek konkretaus teisėjo elgesio teisingumą ginčo šalys vertino pakankamai gerai (pvz., teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso vertinimo vidurkis yra beveik 6 balai iš 8 galimų). Toliau buvo analizuojami suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso ir teisingumo lūkesčių ryšiai.

Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso, teisingumo lūkesčiai ir patirtas teisėjo elgesio teisingumas. Kelta prielaida, kad suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso ir suformuoti teisingumo lūkesčiai kartu gali paveikti teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą. Tikrinant šią prielaidą, taikyta moderacinė duomenų analizė⁵⁶. Ji leidžia įvertinti, kaip dviejų kintamųjų ryšys gali būti priklausomas nuo trečio kintamojo (pvz., patiriamo streso ir depresijos ryšio stiprumas gali skirtis priklausomai nuo socialinės paramos lygio: stresas gali labiau paveikti depresiją tada, kai socialinė parama yra maža, nei tada, kai ji didelė). Moderacinė analizė atlikta naudojant PROCESS makrokomandą⁵⁷. Patvirtinta, kad patirtas teisėjo elgesio teisingumas priklauso nuo suvokto

⁵³ GARSON, G. D. *Testing statistical assumptions*. Asheboro: Statistical Publishing Associates, 2012, p. 18.

⁵⁴ PALLANT, J. *SPSS survival manual*. Sydney: Allen & Unwin, 2005, p. 83. Skalė transformuota taikant formulę $1/(K-X)$, čia K = didžiausia reikšmė + 1.

⁵⁵ Apie vidurkį: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. Vilnius: TEV, 2000, p. 33–34; apie standartinį nuokrypį: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis <...>*, p. 41–42.

⁵⁶ HAYES, A. F. *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis. A regression-based approach*. New York: The Guilford Press, 2013, p. 207–244.

⁵⁷ HAYES, A. F. *Introduction to mediation <...>*, p. 207–244.

teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso ir teisingumo lūkesčių ($\Delta R^2 = 0,04$, $F = 6,85$, $p = 0,009^{58}$). Kartu reikia pažymėti, kad tyrimo dalyvių teisingumo lūkesčiai buvo labai dideli (vidurkis beveik 7 balai iš 8), ir nė vienas tyrimo dalyvis nesitikėjo, kad teisėjo elgesys arba jo priimtas sprendimas bus visiškai neteisingas (todėl galima vertinti tik subtilius teisingumo lūkesčių skirtumus). Paaiškėjo, kad tais atvejais, kai tyrimo dalyviai turėjo aukščiausius teisingumo lūkesčius (vidurkis plius 1 standartinis nuokrypis – 7,83 balo iš 8), suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso darė didžiausią poveikį patirto teisėjo elgesio teisingumo vertinimams. Kai teisingumo lūkesčiai atitiko vidurkį (6,83 balo), suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso patirto teisėjo elgesio teisingumo vertinimus lėmė mažiau. O kai teisingumo lūkesčiai buvo santykinai žemiausi (vidurkis minus 1 standartinis nuokrypis – 5,83 balo iš 8), suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso darė mažiausią poveikį patirtam teisėjo elgesio teisingumo vertinimui. Kitaip tariant, kuo asmuo geriau vertina teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso ir turi didesnius teisingumo lūkesčius, tuo jis geriau įvertins ir teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą. Tačiau net ir tada, kai teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso yra vertinamas labai palankiai (7,19 balo iš 8), patirtą teisėjo elgesio teisingumą geriausiai įvertino tie tiriamieji, kurie turėjo aukščiausius teisingumo lūkesčius (7,83 balo), o blogiausiai – tie, kurių teisingumo lūkesčiai buvo santykinai žemiausi (5,83 balo). Todėl galima sakyti, kad ginčo šalis, kuri tikisi sulaukti neteisingo teisėjo elgesio, teismo proceso metu patirs mažesnę jo elgesio teisingumą, nei ta ginčo šalis, kuri tikisi, kad teisėjas teismo proceso metu elgsis teisingai. Šiuos rezultatus patvirtina ir kitų autorių gauti duomenys⁵⁹.

Kita vertus, suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso, teisingumo lūkesčiai ir jų sąveika kartu numato tik 17 proc. patirto teisėjo elgesio teisingumo vertinimų variacijos ($R^2 = 0,17$, $F = 9,98$, $p < 0,01$). Tai reiškia, kad gali būti kitų veiksnių, padedančių numatyti, kaip ginčo šalys vertins teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą. Atsižvelgiant į tai, toliau buvo analizuojama, kaip su patirtu teisėjo elgesio teisingumu yra susijęs suvoktas jo elgesio etiškumas, neutralumas ir galimybė pareikšti savo nuomonę.

Patirtas teisėjo elgesio teisingumas ir suvoktas jo elgesio etiškumas, neutralumas ir galimybė pareikšti savo nuomonę. Kadangi suvoktas teisėjo elgesio neutralumas, etiškumas ir galimybė pareikšti savo nuomonę yra vieni iš svarbiausių suvokto teisingumo veiksnių⁶⁰, jie turėtų būti susiję su patirtu teisėjo elgesio teisingumu. Tačiau regresinė gautų duomenų analizė⁶¹ atskleidė, kad geriausiai patirtą teisėjo elgesio teisingumą leidžia prognozuoti suvokta galimybė pareikšti savo nuomonę ($R^2 = 0,53$, $F = 20,2$, $p < 0,01$, $\beta = 0,50$, $p < 0,01$), mažiau – suvoktas teisėjo elgesio neutralumas ($\beta = 0,26$, $p = 0,04$), o suvoktas teisėjo elgesio etiškumas to neleidžia padaryti ($\beta = 0,09$, $p = 0,37$). Šiuos duomenis galima aiškinti tuo, kad procedūrinio teisingumo veiksnių vaidmuo skirtingomis situacijomis gali kisti. Suvoktos galimybės pareikšti savo nuomonę svarbą patvirtino daugelio tyrimų rezultatai⁶², taip pat tie, kuriuose dalyvavo civilinio ginčo šalys⁶³. Šio veiksnio svarba grindžiama tuo,

⁵⁸ Žr. ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. Vilnius: TEV, 2002, p. 165–166. ΔR^2 (determinacijos koeficiento pokyčio dydis) ir jo reikšmingumo lygmuo (p) parodo, ar teisingumo lūkesčių ir suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso sąveika reikšmingai pagerina patirto teisingumo prognostinį modelį. Apie reikšmę – ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. <...>, p. 145–146.

⁵⁹ SHAPIRO, D. L.; FUGATE, M. Fostering anticipatory justice: A new option for enhancing the employee-organization relationship? In *The employee-organization relationship – applications for the 21st century*. Ed. by L. M. Shore, J. A.-M. Coyle-Shapiro, L. E. Tetrick. New York: Taylor & Francis Group, LLC, 2012, p. 358

⁶⁰ TYLER, T. R. Social justice <...>, p. 121–122.

⁶¹ ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. *Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose*. Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 29–34.

⁶² TYLER, T. R. Social Justice <...>, p. 123; MACCOUN, R. J. Voice, control and belonging: The double-edged sword of procedural fairness. *Annual Review of Law and Social Science*, 2005, Vol. 1, p. 173.

⁶³ OHBUCHI, K.-I., et al. Procedural Justice <...>, p. 889; LIND, E. A. et al. In the Eye of the beholder <...>, p. 981.

kad nuomonės pareiškimas užtikrina ginčo šalims didesnę būsimo sprendimo kontrolę. Svarbu pažymėti, kad nuomonės pareiškimą pabrėžia ir mūsų šalies procesinis įstatymas: pagal Civilinio proceso kodekso 12 straipsnį „Rungimosi principas“ ir 178 straipsnį „Įrodinėjimo pareiga“⁶⁴ ginčo šalys turi įrodyti „aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus ir atsikirtimus“. Informacijos apie būsimo teisėjo sprendimą taip pat gali suteikti ir teisėjo elgesio neutralumas (pvz., jeigu teisėjas teismo posėdžio metu parodė, kad turi išankstinę nuomonę dėl bylos baigties, tai ginčo šalims gali padėti numatyti, kokio sprendimo jos gali tikėtis). Tuo remiantis galima paaiškinti, kodėl tiriamųjų patirtą teisėjo elgesio teisingumą leidžia prognozuoti galimybė pareikšti savo nuomonę ir suvoktas teisėjo elgesio neutralumas.

Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas ir patirtas teisėjo elgesio teisingumas. Apskaičiavus šių skalių įverčių koreliaciją, gauti tokie rezultatai: stipriausias nustatytas patirto teisėjo elgesio teisingumo ir suvokto teisėjų elgesio teisingumo po teismo proceso ryšys ($r = 0,80$, $p < 0,01$), silpnėsnis – patirto teisėjo elgesio teisingumo ir suvokto teisėjų teisingumo iki teismo proceso ($r = 0,36$, $p < 0,01$), taip pat suvokto teisėjų teisingumo iki teismo proceso ir po teismo proceso ($r = 0,29$, $p < 0,01$; visais atvejais skaičiuotas Pearsono koreliacijos koeficientas). Santykinai silpnas suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso ir jam pasibaigus ryšys gali rodyti, kad šie teisingumo vertinimai nėra tapatūs. Kita vertus, galima manyti, kad suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso ir po jo ryšį gali padėti paaiškinti patirtas teisėjo elgesio teisingumas. Tikrinant šią prielaidą, taikyta mediacinė duomenų analizė⁶⁵, kuri leidžia paaiškinti, koks mechanizmas sieja du kintamuosius (pvz., patiriamas viršūninko spaudimas gali sukelti distresą, kuris, savo ruožtu, gali padidinti darbuotojų alkoholio vartojimą; šiuo atveju distresas yra mediatorius, kuris paaiškina, kaip darbo ypatumai gali būti susiję su alkoholio vartojimu). Mediacinė analizė atlikta naudojant PROCESS makrokomandą⁶⁶. Nustatyta, kad suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso leidžia numatyti tiek patirtą teisėjo elgesio teisingumą ($R^2 = 0,13$, $F = 22,14$, $p < 0,01$, $\beta = 0,36$, $p < 0,01$), tiek suvoktą teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso ($R^2 = 0,09$, $F = 14,89$, $p < 0,01$, $\beta = 0,31$, $p < 0,01$ ⁶⁷). Be to, įvertintas patirto teisėjo elgesio teisingumo (mediatoriaus) ir suvokto teisėjų elgesio teisingumo po teismo proceso ryšys: tada, kai į modelį buvo įtrauktas patirtas teisėjo elgesio teisingumas ($\beta = 0,82$, $p < 0,01$), suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso nebeįtako suvokto teisėjų elgesio teisingumo po teismo proceso ($\beta = 0,01$, $p = 0,82$; $R^2 = 0,65$, $F = 134,03$, $p < 0,01$; netiesioginio efekto dydis $0,29$ [$0,13$; $0,45$]).

Taigi gauti rezultatai rodo, kad mediacijos efektas pasireiškė. Kitaip tariant, patvirtinta, kad susidūrimas su konkrečiu teisėju paveikia nuomonę apie visus teisėjus apskritai: patirtas didesnis teisėjo elgesio teisingumas teismo proceso metu yra susijęs su didesniu suvoktu teisėjų elgesio teisingumu po teismo proceso. Kitų autorių gauti duomenys yra prieštaringi – vieni rodo, kad tiesioginis susidūrimas su teismais gali lemti mažesnę pasitenkinimą teismų darbu⁶⁸, kiti atskleidžia, jog didesnis suvoktas teisėjų elgesio teisingumas teismo proceso metu susijęs su didesne parama, išreiškiamą teismams⁶⁹. Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad teismo proceso metu sukaupia patirtis ir nuomonė apie teisėjus po teismo proceso yra susiję taip, kad jeigu teismo proceso metu įgyta patirtis vertinama neigiamai, tai nuomonė apie teisėjus po teismo proceso bus neigiama, ir, atvirkščiai.

Tai, kad teisėjo, nagrinėjusio bylą, suvoktas elgesio teisingumas gali paveikti apskritai visų teisėjų elgesio teisingumo vertinimus, nėra naujas rezultatas. Tačiau svarbu tai, kad šiame tyrime buvo atsi-

⁶⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.

⁶⁵ HAYES, A. F. *Introduction to mediation <...>*, p. 86, p. 100.

⁶⁶ HAYES, A. F. *Introduction to mediation <...>*, 2013, p. 86, p. 100.

⁶⁷ ČEKANAVIČIUS, V.; MURASKAS, G. Taikomoji regresinė analizė <...>, p. 33–34.

⁶⁸ SUN, I. Y.; WU, Y. Citizens' perceptions of the courts <...>, p. 465; HIGGINS, G. E.; WOLFE, S. E.; WALTERS, N. Sex and experience <...>, p. 128.

⁶⁹ BENNESH, S. C. Understanding public <...>, p. 703.

žvelgta į suvoktą teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso. Gauti duomenys rodo, kad suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso yra susijęs su suvoktu teisėjų elgesio teisingumu po teismo proceso ne tiesiogiai, o per patirtą teisėjo elgesio teisingumą teismo proceso metu. Anksčiau daugelyje tyrimų buvo matuojamas tik suvoktas teisėjo elgesio teisingumas iki sprendimo priėmimo arba po jo⁷⁰, todėl šio tyrimo duomenys leidžia papildyti kitų autorių gautus rezultatus.

Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas, byloje priimto sprendimo palankumas ir pasitenkinimas priimtu sprendimu. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimus po teismo proceso gali lemti ne tik teisingumo lūkesčiai, suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso ir patirtas teisėjo elgesio teisingumas teismo proceso metu, bet ir byloje priimto sprendimo palankumas ir tai, kiek ginčo šalis liko juo patenkinta. Dauguma mūsų tiriamųjų (69,5 proc.) nurodė, kad byloje priimtas sprendimas buvo jiems palankus, 27,2 proc. – kad nepalankus (5 tyrimo dalyviai į šį klausimą neatsakė). Tiriamųjų pasitenkinimo byloje priimtu sprendimu įverčių vidurkis – 2,62 balo (SD = 1,45; 0 reiškia „visiškai nepatenkintas“, 4 – „visiškai patenkintas“). Nors daugumai tiriamųjų byloje priimtas sprendimas buvo palankus, tik 37,7 proc. iš jų nurodė, kad yra „visiškai patenkinti“ priimtu sprendimu. Kadangi „teisingo proceso efektas“⁷¹ rodo, kad net mažiau palankus teisėjo sprendimas priimamas geriau, kai sprendimo priėmimo procedūros vertinamos kaip teisingos⁷², pirmiausia nagrinėta pasitenkinimo priimtu sprendimu, jo palankumo ir patirto teisėjo elgesio teisingumo sąsaja. Regresinė gautų duomenų analizė parodė, kad pasitenkinimas priimtu sprendimu priklauso ir nuo sprendimo palankumo ($\beta = 0,49$, $p < 0,01$), ir nuo patirto teisėjo elgesio teisingumo ($\beta = 0,48$, $p < 0,01$; $R^2 = 0,78$, $F = 248,286$, $p < 0,01$). Japonijoje atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad civilinio ginčo šalių pasitenkinimas priimtu sprendimu priklauso nuo sprendimo palankumo ir suvokto teisėjo elgesio procedūrinio teisingumo, o pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu paveikia visos teismų sistemos vertinimą⁷³. JAV gauti duomenys atskleidė⁷⁴, kad procedūrinis teisingumas, vertinant pasitikėjimą teismais (apskritai, neišskiriant baudžiamosios ar civilinės justicijos), buvo svarbesnis veiksnys nei pasitenkinimas priimtu sprendimu. Mūsų tyrimo rezultatai patvirtina šias tendencijas: ginčo šalių pasitenkinimas priimtu sprendimu priklauso nuo jo palankumo ir patirto teisingumo, o pasitenkinimas sprendimu, savo ruožtu, gali paveikti suvoktą visų teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso ($R^2 = 0,47$, $F = 136,23$, $p < 0,01$, $\beta = 0,69$, $p < 0,01$).

Suvokto teisėjų elgesio teisingumo ir patirtų emocinių išgyvenimų sąsaja. Ginčo šalys nurodė, kad teismo proceso metu jos dažniausiai patyrė šiuos emocinius išgyvenimus: nerimą (58,3 proc.), pyktį (29,1 proc.) ir baimę (21,9 proc.) (tyrimo dalyviai galėjo nurodyti visus patirtus išgyvenimus, tačiau kitos emocijos, pvz., neviltis, buvo nurodytos retai). Tikrinta, ar asmenys, patyrę nerimą, pyktį ir baimę, palyginti su šių emocijų neišgyvenusiais tiriamaisiais, skirtingai vertino suvoktą teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso ir po jo. Nustatyta, kad tiek baimę ir nerimą patyrę, tiek šių emocijų neišgyvenę tiriamieji panašiai vertino patirtą teisėjo elgesio teisingumą, taip pat suvoktą teisėjų elgesio teisingumą prieš teismo procesą ir po jo. Tačiau išgyvenusieji pyktį, palyginti su jo neišgyvenusiais asmenimis, blogiau vertino patirtą teisėjo elgesio teisingumą (atitinkamai $M = 7,28$, $SD = 2,93$ ir

⁷⁰ JONES, D. A.; SKARLICKI, D. P. How perceptions of fairness can change, <...>, p. 153.

⁷¹ SKITKA, L. J.; WINQUIST, J.; HUTCHINSON, S. Are outcome fairness and outcome favorability distinguishable psychological constructs? A meta-analytic review. *Social Justice Research*, 2003, Vol. 16 (4), p. 309–341.

⁷² VAN DEN BOS, K. What is responsible for the fair process effect? In *Handbook of organizational justice*, Ed. by J. Greenbergen, J. A. Colquitt, New York: Psychology Press, 2005, p. 275.

⁷³ OHBUCHI, K.-I.; SUGAWARA, I.; TESHIGARA, K.; IMAZAI K.-I. Procedural justice and the assessment <...>, p. 887.

⁷⁴ ROTTMAN, D. B.; TYLER, T. R. Thinking about judges and judicial performance: Perspective of the public and court users. *Oñati Socio-legal Series* [online], 4 (5), 1046–1070. [žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=2541450>>.

M = 9,27, SD = 2,41; t = 4,24, p < 0,01) ir suvoktą teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso (atitinkamai M = 4,51, SD = 1,96 ir M = 6,04, SD = 1,61; t = 4,94, p < 0,01; abiem atvejais taikytas Stjudent t testas nepriklausomoms imtims).

Kadangi suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso pyktį patyrusių ir nepatyrusių asmenų vertinimai nesiskyrė, ieškota, kokie teismo proceso aspektai galėtų būti susiję su pykčiu (galima kelti prielaidą, kad pyktį galėjo sukelti sąveika su teisėju ir / arba su kita ginčo šalimi). Nustatyta, kad pyktį išgyvenusios ginčo šalys (palyginti su jo nepatyrusiais tiriamaisiais) blogiau vertino suvoktą teisėjo elgesio etiškumą (atitinkamai M = 2,95, SD = 1,28 ir M = 3,50, SD = 0,92; Z = -2,97, p = 0,003; taikytas *Mann-Whitney* kriterijus⁷⁵) ir suvoktą teisėjo elgesio neutralumą (atitinkamai M = 4,02, SD = 1,75 ir M = 4,84, SD = 1,48; t = 2,85, p = 0,005; taikytas Stjudent t testas nepriklausomoms imtims⁷⁶). Tačiau nerasta, kad tarp pyktį patyrusiųjų ir jo nepatyrusiųjų būtų daugiau ieškovų ar atsakovų arba tokių asmenų, kuriems teisėjo priimtas sprendimas buvo nepalankus. Taigi gauti duomenys rodo, kad pyktį galėjo sukelti tam tikra teismo proceso metu sukaupta patirtis. Tačiau net ir keliant prielaidą, kad pyktis buvo patirtas dėl teisėjo elgesio etiškumo ir neutralumo stokos, šie veiksniai, vertinant patirtą teisėjo elgesio teisingumą, nėra tokie svarbūs kaip galimybė pareikšti savo nuomonę. Todėl reikėtų papildomų tyrimų, kurie padėtų atskleisti pykčio šaltinius ir paaiškinti, kaip pyktis veikia patirtą teisėjo elgesio teisingumą ir suvoktą teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso.

Ieškovų ir atsakovų suvoktas teisėjų elgesio teisingumas ir patirtas teisėjo elgesio teisingumas. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad tiek suvoktas teisėjų elgesio teisingumas, tiek patirtas teisėjo elgesio teisingumas gali priklausyti nuo teismo proceso metu asmens užimamos pozicijos⁷⁷. Mūsų apklausti ieškovai ir atsakovai skirtingai vertino suvoktą teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso (t = 2,21, p = 0,02), po teismo proceso (t = 2,67, p = 0,008), taip pat teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą (t = 2,14, p = 0,03; visais atvejais taikytas Stjudent t testas nepriklausomoms imtims) (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Ieškovų ir atsakovų suvokto teisingumo vertinimų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai

	Ieškovai (M, SD)	Atsakovai (M, SD)
Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso	6,03 (1,26)	5,48 (1,22)
Patirtas teisėjo elgesio teisingumas	8,93 (2,52)	7,78 (3,21)
Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas po teismo proceso	5,79 (1,75)	4,85 (2,00)

Kaip rodo pateikti duomenys, atsakovai, palyginti su ieškovais, blogiau vertino visus suvokto teisėjų elgesio teisingumo aspektus. Tačiau ieškovų ir atsakovų nuomonė, vertinant suvoktą teisėjo elgesio neutralumą, etiškumą ir galimybę pareikšti savo nuomonę, buvo panaši. Įdomu, kad tik 37,5 proc. atsakovų ir net 81,4 proc. ieškovų byloje priimtą sprendimą vertino kaip jiems palankų (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2 = 23,71$, p < 0,01; taikytas Chi kvadrato homogeniškumo kriterijus⁷⁸). Galima manyti, kad sprendimo palankumo vertinimas lemia prastesnius tiek patirto teisėjo elgesio teisingumo, tiek suvokto teisėjų elgesio teisingumo (po teismo proceso) vertinimus. Kita vertus, tai nepaaiškina skirtingų ieškovų ir atsakovų teisėjų elgesio teisingumo vertinimų iki teismo proceso. Galima kelti prielaidą, kad atsakovai prasčiau vertino teisėjų elgesio teisingumą tiek iki teismo proceso, tiek po jo todėl, kad jie teismo proceso dalyviais tapo ne savo noru (kitaip nei ieškovai, kurie patys pateikė ieškinį).

⁷⁵ ČEKANAČIUS, V.; MURASUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis* <...>, p. 20–25.

⁷⁶ ČEKANAČIUS, V.; MURASUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis* <...>, p. 172–179.

⁷⁷ ČUNICHINA, K. *Nusikaltimo aukų suvoktas* <...>, p. 43.

⁷⁸ ČEKANAČIUS, V.; MURASUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*, <...>, p. 207–210.

Lytis, šeiminė padėtis, bylos pobūdis ir suvoktas teisėjų elgesio teisingumas. Nors kai kurie autoriai nurodo, kad vyrai geriau nei moterys vertina teismų priimamus sprendimus ir taikomas procedūras⁷⁹, mūsų gauti duomenys neatskleidė vyrų ir moterų suvokto teisėjų elgesio teisingumo (iki teismo proceso ir po jo), taip pat patirto teisėjo elgesio teisingumo vertinimų skirtumo. Be to, nerasta vedusių, nevedusių ir išsiskyrusių tiriamųjų visų teisingumo aspektų vertinimų skirtumų, taip pat bylos pobūdžio ir suvokto teisėjų elgesio teisingumo (iki teismo proceso, po teismo proceso ir teismo proceso metu) sąsajų (analizuotos tik tos bylos, kurios buvo susijusios su prievolių teise ir kilusios iš šeimos teisinių santykių).

Išsilavinimas ir suvoktas teisėjų elgesio teisingumas. Kadangi pradinį ir pagrindinį išsilavinimą turinčių tiriamųjų buvo tik 3, tikrinta, ar skiriasi vidurinių, aukštesnįjį ir aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų teisėjų elgesio teisingumo vertinimai. Nustatyta, kad šie skirtingą išsilavinimą turintys tiriamieji skirtingai vertino tik teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso ($F = 3,73$, $p = 0,02$, taikyta vienfaktorinė dispersinė analizė ANOVA⁸⁰). *Post hoc* analizė, pritaikius *Tukey HSD* testą⁸¹, atskleidė, kad išsiskiria aukštesnįjį išsilavinimą turinčiųjų grupė: palyginti su asmenimis, įgijusiais vidurinių ($M = 5,90$, $SD = 1,60$; $p = 0,03$) ir aukštąjį išsilavinimą ($M = 5,69$, $SD = 1,80$; $p = 0,028$), aukštesnįjį išsilavinimą turinčios ginčo šalys teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso vertino prasčiausiai ($M = 4,18$, $SD = 2,48$).

Amžius ir suvoktas teisėjų elgesio teisingumas. Išanalizavus gautus duomenis, nustatytas tiriamųjų amžiaus ir suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso ($r = -0,18$, $p = 0,02$), patirto teisėjo elgesio teisingumo ($r = -0,18$, $p = 0,027$) ir suvokto teisėjų elgesio teisingumo po teismo proceso ($r = -0,19$, $p = 0,02$ ryšys; visais atvejais taikytas *Spearmano* koreliacijos koeficientas). Šie rezultatai rodo, kad, didėjant amžiui, prastėja suvokto teisingumo vertinimai (tačiau reikia atsižvelgti į tai, jog šis ryšys yra pakankamai silpnas). Panaši tendencija buvo nustatyta ir kituose tyrimuose, pavyzdžiui, G. Valicko ir K. Vanagaitės (2013) gauti duomenys parodė, kad vyriausių asmenų požiūris į teisėsaušgos sistemą buvo santykinai labiausiai neigiamas, be to, šie tiriamieji, palyginti su kitų amžiaus grupių asmenimis, vertino teisėjų elgesį kaip mažiau atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus⁸².

Išvados

1. Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso ir teisingumo lūkesčiai (kartu paėmus) yra susiję su teismo proceso metu patirtu teisėjo elgesio teisingumu: kuo asmuo geriau vertina teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso ir turi didesnius teisingumo lūkesčius, tuo geriau vertinamas teismo proceso metu patirtas teisėjo elgesio teisingumas.
2. Galimybė pareikšti savo nuomonę ir suvoktas teisėjo elgesio neutralumas civilinio ginčo šalims yra svarbiausi teismo proceso metu patirto teisėjo elgesio teisingumo vertinimo veiksniai.
3. Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas po teismo proceso priklauso nuo suvokto teisėjų elgesio teisingumo iki teismo proceso ne tiesiogiai, o per teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą.
4. Civilinio ginčo šalių pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu priklauso nuo priimto sprendimo palankumo ir nuo teismo proceso metu patirto teisėjo elgesio teisingumo, be to, jis yra susijęs su suvoktu visų teisėjų elgesio teisingumu po teismo proceso.
5. Pyktį teismo proceso metu patyrusios ginčo šalys (palyginti su jo nepatyrusiomis) blogiau vertino

⁷⁹ SUN, I. Y.; WU, Y. Citizens' perceptions of the courts <...>, p. 465.

⁸⁰ ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*, <...>, p. 45–57.

⁸¹Ten pat, p. 61–63.

⁸² VALICKAS, G.; VANAGAITĖ, K. Teismo posėdžio dalyvių įstatymų <...>, p. 57, p. 63.

teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą, etiškumą ir neutralumą, taip pat suvoktą teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso.

6. Atsakovai, palyginti su ieškovais, blogiau vertino suvoktą teisėjų elgesio teisingumą iki teismo proceso, po teismo proceso, taip pat teismo proceso metu patirtą teisėjo elgesio teisingumą.
7. Aukštesnį išsilavinimą turinčios civilinio ginčo šalys, palyginti su įgijusiomis vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą, suvoktą teisėjų elgesio teisingumą po teismo proceso įvertino santykinai blogiausiai.
8. Suvoktas teisėjų elgesio teisingumas iki teismo proceso ir po teismo proceso, taip pat teismo proceso metu patirtas teisėjo elgesio teisingumas yra susijęs su civilinio ginčo šalių amžiumi: kuo vyresnis asmuo, tuo prasčiau jis vertina teisėjų elgesio teisingumą.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 36-1340.

Specialioji literatūra

2. BAKŠEVIČIENĖ, R. Diskrecija vykdant teisėkūrą Lietuvoje. *Teisė*, 2014, t. 90, p. 19–31.
3. BARSKY, A.; KAPLAN, S. A.; BEAL, D. J. Just feelings? The role of affect in the formation of organizational fairness judgments. *Journal of Management*, 2011, Vol. 37 (1), p. 248–279.
4. BELL, B. S.; RYAN, A. M.; WIECHMANN, D. Justice expectations and applicant perceptions. *International Journal of Selection and Assessment*, 2004, Vol. 12, p. 24–38.
5. BELL, B. S.; WIECHMANN, D.; RYAN, A. M. Consequences of organizational justice expectations in a selection system. *Journal of Applied Psychology*, 2006, Vol. 91 (2), p. 455–466.
6. BELL, E. Judges, fairness and litigants in person. *Judicial Studies Institute Journal*, 2010, Vol. 1, p. 1–45.
7. BENESH, S. C. Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*, 2006, Vol. 68, p. 697–707.
8. BØGGILD, T.; PETERSEN, M. B. The evolved functions of procedural fairness: An adaptation for politics. In *The Evolution of Morality, Evolutionary Psychology*. Ed. by T. K. Shackelford, R. D. Hansen. London: Springer International Publishing, 2016, p. 247–276.
9. BUCKLER, K.; CULLEN, F. T.; UNNEVER, J. D. Citizen assessment of local criminal courts: Does fairness matter? *Journal of Criminal Justice*, 2007, Vol. 35, p. 524–536.
10. COHN, E. S., WHITE, S. O., SANDERS J. Distributive and procedural justice in seven nations. *Law and Human Behavior*, 2000, Vol. 24, p. 553–579.
11. CROPANZANO, R.; BYRNE, Z. S.; BOBOCEL, D. R.; RUPP, D. E. Moral virtues, fairness heuristics, social entities, and other denizens of organizational justice. *Journal of Vocational Behavior*, 2001, Vol. 58, p. 164–209.
12. ČEKANA VIČIUS, V.; MURAU SKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. Vilnius: TEV, 2000.
13. ČEKANA VIČIUS, V.; MURAU SKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. Vilnius: TEV, 2002.
14. ČEKANA VIČIUS, V.; MURAU SKAS, G. *Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
15. ČUNICHINA, K. *Nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo elgesio teisingumas*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.
16. ČUNICHINA, K.; VALICKAS, G.; IR JUSTICKIS, V. Teisėjo elgesio, priimto sprendimo teisingumo vertinimų ir asmenybės bruožų sąsajos. *Socialinių mokslų studijos*, 2014, t. 6 (1), p. 177–196.
17. FARLEY, E.; JENSEN, E.; REMPEL, M. Improving courtroom communication: A procedural justice experiment in Milwaukee. 2014 [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.courtinnovation.org/sites/default/files/documents/Improving%20Courtroom%20Communication.pdf>>
18. GARSON, G. D. *Testing statistical assumptions*. Asheboro: Statistical Publishing Associates, 2012.

19. HAYES, A. F. *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis. A regression-based approach*. New York: The Guilford Press, 2013.
20. HIGGINS, G. E.; WOLFE, S. E.; WALTERS, N. Sex and experience: Modeling the public's perceptions of justice, satisfaction, and attitude toward the courts. *American Journal of Criminal Justice*, 2009, Vol. 34, p. 116–130.
21. HOOPER, D.; COUGHLAN, J.; MULLEN, M. R. Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 2008, Vol. 6 (1), p. 53–60.
22. HU, L.-T.; BENTLER, P. M. Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 1999, Vol. 6 (1), p. 1–55.
23. JACKSON, D. L.; GILLASPY, JR., J. R.; PURC-STEPHENSON, R. Reporting practices in confirmatory factor analysis: An overview and some recommendations. *Psychological Methods*, 2009, Vol. 14 (1), p. 6–23.
24. JONES, D. A.; SKARLICKI, D. P. How perceptions of fairness can change: A dynamic model of organizational justice. *Organizational Psychology*, 2013, Vol. 3 (2), p. 138–160.
25. JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
26. LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012, nr. 19 (4), p. 1343–1359.
27. LEVENTHAL, G. S. What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In *Social exchange: Advances in theory and research*. Ed. by K. J. Gergen, M. S. Greenberg, R. H. Wills. New York: Plenum Press, 1980, p. 27–55.
28. LIND, E. A. Fairness heuristic theory: Justice judgments as pivotal cognitions in organizational relations. In *Advances in organizational justice*. Ed. by M. S. Greenberg, R. Cropanzano. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001, p. 56–88.
29. LIND, E. A.; TYLER, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press, 1988.
30. LIND, E. A.; AMBROSE, M.; de VERA PARK., M.; KULIK, C. T. Perspective and procedural justice: Attorney and litigant evaluations of court procedures. *Social Justice Research*, 1990, Vol. 4 (4), p. 325–336.
31. LIND, E. A.; MACCOUN, R. J.; EBENER, P.; FELSTINER, W. L.F.; HENSLER, D. R.; RESNIK, J.; TYLER, T. R. In the eye of the beholder: Tort litigants' evaluations of their experiences in the civil justice system. *Law & Society Review*, 1990, Vol. 24 (4), p. 953–996.
32. LONGAZEL, J. G.; PARKER, L. S.; SUN, I. Y. Experiencing court, experiencing race: Perceived procedural injustice among court users. *Race and Justice*, 2011, Vol. 1 (2), p. 202–227.
33. MACCOUN, R. J. Voice, control and belonging: The double-edged sword of procedural fairness. *Annual Review of Law and Social Science*, 2005, Vol. 1, p. 171–201.
34. MORRIS, M. W.; LEUNG, K. Justice for all? Progress in research on cultural variation in the psychology of distributive and procedural justice. *Applied psychology: An International Review*, 2000, Vol. 49, p. 100–132.
35. Nacionalinė teismų administracija. *2015 metų teismų statistikos ataskaita*. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>
36. Nacionalinė teismų administracija. *Teismų veiklos apžvalga*, 2014. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/03/2014_teismu_veiklos_apzvalga_pdf>
37. NICKLIN, J. M.; GREENBAUM, R.; MCNALL, L. A.; FOLGER, R.; WILLIAMS, K. J. The importance of contextual variables when judging fairness: An examination of counterfactual thoughts and fairness theory. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 2011, Vol. 144, p. 127–141.
38. O'BARR, W. M.; CONLEY, J. M. Lay expectations of the civil justice system. *Law & Society Review*, 1988, Vol. 22 (1), p. 137–162.
39. OHBUCHI, K.-I.; SUGAWARA, I.; TESHIGARA, K.; IMAZAI K.-I. Procedural justice and the assessment of civil justice in Japan. *Law & Society Review*, 2005, Vol. 39 (4), p. 875–892.
40. PAKALNIŠKIENĖ, V. *Tyrimo ir įvertinimo priemonių patikimumo ir validumo nustatymas*. Metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
41. PALLANT, J. *SPSS Survival Manual*. Sydney: Allen & Unwin, 2005.

42. PETKEVIČIŪTĖ-BARYSIENĖ, D., VALICKAS, G. Procedural justice in civil court hearings. In *Linking technology and psychology: Feeding the mind, energy for life: The 14th European congress of psychology* [abstract book, interaktyvus]. Milan, 2015, p. 1493 [žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.ecp2015.it/wp-content/uploads/2015/07/ECP-2015-Abstract-Book_upd27jul1.pdf>
43. PETKEVIČIŪTĖ-BARYSIENĖ, D.; VALICKAS, G.; STUPNIANEK, K.; ČUNICHINA, K.; MIKULIČIŪTĖ, V.; VANAGAITĖ, K. Teisėjų elgesys su civilinio ginčo šalimis. Iš *Ieškoti, atrasti, dalintis: Lietuvos psichologų kongresas*. Vilnius, 2015, p. 67.
44. RODELL, J. B.; COLQUITT, J. A. Looking ahead in times of uncertainty: The role of anticipatory justice in an organizational change context. *Journal of Applied Psychology*, 2009, Vol. 94 (4), p. 989–1002.
45. ROTTMAN, D. B. On public trust and confidence: Does experience with the courts promote or diminish it? *Court Review*, 1998, Vol 35, p. 14–22.
46. ROTTMAN, D. B.; TYLER, T. R. Thinking about judges and judicial performance: Perspective of the public and court users. Oñati Socio-legal Series [online], 4 (5), 1046–1070 [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=2541450>>.
47. SCHMITT, N. Uses and abuses of coefficient Alpha. *Psychological Assessment*, 1996, Vol. 8 (4), p. 350–353.
48. SCHUMACKER, R. E.; LOMAX, R. G. *A beginner's guide to structural equation modeling*. Third Edition. New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2010.
49. SHAPIRO, D. L.; FUGATE, M. Fostering anticipatory justice: A new option for enhancing the employee-organization relationship? In *The employee-organization relationship – applications for the 21st century*. Ed. by L. M. Shore, J. A-M. Coyle-Shapiro, L. E. Tetrick. New York: Taylor & Francis Group, LLC, 2012, p. 335–362.
50. SKITKA, L. J.; WINQUIST, J.; HUTCHINSON, S. Are outcome fairness and outcome favorability distinguishable psychological constructs? A meta-analytic review. *Social Justice Research*, 2003, Vol. 16 (4), p. 309–341.
51. SUN, I. Y.; WU, Y. Citizens' perceptions of the courts: The impact of race, gender, and recent experience. *Journal of Criminal Justice*, 2006, Vol. 34, p. 457–467.
52. TAVAKOL, M.; DENNICK, R. Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2011, Vol. 2, p. 53–55.
53. TYLER, T. R.; BLADER, S. L. The group engagement model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 2003, Vol. 7 (4), p. 349–361.
54. TYLER, T. R. Procedural justice and the courts. *Court Review*, 2007–2008, Vol. 44 (1–2), p. 26–31.
55. TYLER, T. R. Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 2000, Vol. 35 (2), p. 117–125.
56. TYLER, T. R. The role of perceived injustice in defendants' evaluations of their courtroom experience. *Law and Society Review*, 1984, Vol. 18 (1), p. 51–74.
57. TYLER, T. R. What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law and Society Review*, 1988, Vol. 22, p. 301–355.
58. TYLER, T. R. *Why people obey the law*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
59. TYLER, T. R., HUO, Y. J. *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation, 2002.
60. VALICKAS, G.; JUSTICKIS, V.; VANAGAITĖ, K.; VOROPAJ, K. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
61. VALICKAS, G.; JARUTIENĖ, L. Pedofilijos skandalo metu informaciniame žinių portale *Delfi* ir dienraštyje „Lietuvos rytas“ pateikto teisėjų įvaizdžio ypatumai. *Teisė*, 2014, t. 92, p. 19–33.
62. VALICKAS, G.; VANAGAITĖ, K. Teismo posėdžio dalyvių įstatymų, teisėsaugos institucijų ir pareigūnų elgesio vertinimai. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 53–72.
63. VAN DEN BOS, K., LIND, A. E. Fairness heuristic theory is an empirical framework: A reply to Árnadóttir. *Scandinavian Journal of Psychology*, 2004, Vol. 45, p. 265–268.
64. VAN DEN BOS, K. Hot cognition and social justice judgments: The combined influence of cognitive and affective factors on the justice judgment process, p. 59–82. In *Advances in the psychology of justice and affect*. Ed. by D. De Cremer. Charlotte: Information Age Publishing Inc., 2007.

65. VAN DEN BOS, K. What is responsible for the fair process effect? In *Handbook of organizational justice*. Ed. by J. Greenberg, J. A. Colquitt. New York: Psychology Press, 2005.

66. VERBURG, A., SCHUELER, B. Procedural justice in Dutch administrative court proceedings. *Utrecht Law Review*, 2014, Vol. 10 (4), p. 56–72.

67. VILEIKIENĖ, E. *Lietuvos gyventojų nuomonė apie teisėsaugą ir teismus*, 2015 [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/03/lietuvos-gyventoju-nuomone-apie-teisesauga-ir-teismus.pdf>>.

THE FACTORS OF LITIGANTS' PERCEIVED JUDICIAL BEHAVIOR FAIRNESS

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė

Gintautas Valickas

S u m m a r y

The Factors affecting litigants' perceived fairness of judicial behavior in general are analyzed. A 110-item questionnaire "Litigant's perceived judicial behavior fairness" was created. 151 litigants were interviewed. The results showed that litigants' perceptions of judicial behavior fairness (after the court proceedings, of all the judges in general) are subject to the following factors: the justice expectations, perceived judicial behavior fairness before the court proceedings, emotions and fairness, experienced during the court proceedings. It was also found that perceived judicial behavior fairness before and after the court proceedings as well as experienced fairness during the proceedings are related to the procedural status of the litigant, his / her education, and age.

Įteikta 2016 m. balandžio 8 d.

Priimta publikuoti 2016 m. birželio 10 d.